

BİBLİYOGRAFYA :

Brockelmann, *GAL Suppl.*, III, 305; Ronart, *CEAC*, s. 27-28; M. Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefstr ve'l-müfessirân*, Kahire 1381/1961, I, 47, 48, 71, 74, 189, 190; M. Accâc el-Hatib, *es-Sünne kable'l-tedvîn*, Kahire 1383/1963, s. 255-259; Hüseyin Nassâr, *el-Mu'cemü'l-'Arabî: neş'etühü ve te'tavvûruh*, Kahire 1968, s. 33-36; Ahmed Emîn, *Hayâtî*, Kahire 1978; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, I, 168-170; Mustafa es-Sibâî, *es-Sünne ve mekânâtühâ fi't-teşrî'it-İslâmî*, Beyrut 1398/1978, s. 236-319; Muhammed Hayr el-Halvânî, *el-Mufasssal fî târîhî'n-na'hi'l-'Arabî*, Beyrut 1399/1979, I, 50-61; H. es-Sekkût - M. Jones, *Ahmed Emîn*, Kahire 1401/1981; Âmir el-Akkâd, *Ahmed Emîn: hayâtühü ve edebüh*, Beyrut 1402/1982; Ziriklî, *el-A'âm* (Fethullah), I, 101; Muhammed Mehdi Allâm, *el-Mecma'îyyûn fî hamsine 'âmen*, Kahire 1406/1986, s. 30-32; Zeki Mübarek, "Cinâyetü Ahmed Emîn 'ale'l-edebi'l-'Arabî", *er-Risâle*, 12 Haziran—13 Eylül 1939 tarihleri arasında çıkan sayılardaki yirmi iki makale; M. Abdül Muid Khan, "Allâma Ahmad Amin", *IC*, XXIX/1 (1955), s. ii; Issa J. Boullata, "The Early Schooling of Ahmad Amin and Mârûn 'Abbûd", *MW*, LXV/2 (1975), s. 93-99; H. A. R. Gibb, "Ahmad Amin", *EI²* (İng.), I, 279; *Mu. A.*, I, 60; Şevki Dayf, *Duha'l-İslâm*, T, I, 123-135.

HULÛSİ KILIÇ

AHMED ESAD EFENDİ

(bk. ESAD EFENDİ).

AHMED ESAD PAŞA

(1828-1875)

Sultan Abdülaziz devri
sadrâzamlarından.

Sakız'da doğdu. Babası, Kuleağası lakabıyla anılan Kolağası Mehmed Ağa'dır. Kaptanıderyâ Halil Rifat Paşa'nın aracılığıyla Mekteb-i Harbiyye'ye girdi; 1857'de buradan erkân-ı harbiyye yüzbaşısı rütbesiyle mezun oldu. Mesleğinde hızla yükseldi ve Sadrazam Fuad Paşa'nın teveccühünü kazanarak Paris sefareti ataşemiliterliğine ve Paris'teki Mekteb-i Osmânî müdürlüğüne tayin edildi. Bu sırada rütbesi de binbaşılığa yükseltildi. Çalışmaları takdir edilerek kaymakam ve miralay oldu. Sultan Abdülaziz'in 1867'de Paris'i ziyareti sırasında mirvalığa yükseltildi ve padişah ile birlikte İstanbul'a döndü. Bu arada Âlî Paşa'nın da teveccühünü kazandı ve dönüşünden kısa bir süre sonra Dâr-ı Şûrâ-yı Askeriyye âzalığına tayin edildi. 1868'de ferik rütbesiyle Bosna Fırka-i Askeriyyesi kumandanı, yine aynı yıl İskodra vilâyeti mutasarrıfı oldu. 1869'da Dâr-ı Şûrâ-yı

Askeriyye reisliğine ve ertesi yıl Hassa Ordusu müşirliğine getirildi. 1871'de, Alman İmparatoru I. Wilhelm'in imparatorluğunu tebrik etmek üzere gönderilen "fevkalâde heyet"le birlikte Berlin'e gitti. Dönüşünde Hüseyin Avni Paşa'nın yerine seraskerliğe getirildi. 1872'de Bahriye nâzırı oldu; aynı yıl içinde ikinci defa seraskerliğe tayin edildi. 15 Şubat 1873'te sadrazam oldu. Genç yaşta sadârete tayin edilmesi devlet ricâlî arasında uygun görülmediğinden bu görevde ancak iki ay kalabildi. 15 Nisan 1873'te azledilerek önce Konya valiliğine, bir yıl sonra da Beşinci Ordu müşirliği ile birlikte Suriye valiliğine tayin edildi. 1875'te tekrar Bahriye nâzırı oldu. Aynı yıl ikinci defa sadârete getirildi, fakat dört ay sonra azledilerek önce Nâfia nâzirliğine, ardından Aydın valiliğine tayin edildi. Bu görevde iken 28 Kasım 1875'te vefat etti; İzmir'de Seyh Seyyid Mükrimüddin Dergâhı hazîresine defnedildi.

Yunanca, Almanca, Fransızca ve İngilizce bilen Ahmed Esad Paşa dürüst ve kanaatkâr bir devlet adamıydı. İkinci sadâreti sırasında maaşını 200.000 kuruştan 50.000 kuruşa düşürmüş, diğer devlet adamlarının maaşlarını da aynı oranda indirerek devlet bütçesinde önemli bir tasarruf sağlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmûsü'l-a'lâm, I, 415-416; Cevdet, *Ma'rûzât*, s. 214, 221-224; İbnülemin, *Son Sadrazamlar*, I, 415-436; Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, 133-134; TA, XV, 392-393.

ALİ İHSAN GENCER

AHMED b. FADLÂN

(bk. İBN FADLÂN).

AHMED FÂİZ EFENDİ

(ö. 1907'den sonra)

Son devir Osmanlı âlimi
ve devlet adamı.

Çok sayıda âlim yetiştiren ve Berzençiler adıyla tanınan seyyid bir aileden gelmektedir. Babası, Berzenciyye şeyhlerinden Mahmud Efendi'dir. 1842'de Musul yakınlarındaki Süleymaniye'ye bağlı Addân (عدان) köyünde doğdu. Özel hocaların yanında başladığı tahsilini Süleymaniye ve Kerkük medreselerinde tamamladıktan sonra Süleymaniye'de Nevvîşizâde Müftü Efendi Medresesi'nde dersiâm oldu (4 Eylül 1859). Uzun sü-

re bu görevi yürüttükten sonra ailesinin kalabalıklaşp geçim zorluğu çekmeye başlaması üzerine 1868'de Merke kazası nâibliğine tayin edilerek idarî görev ve geçti. Köysancak (Musul), Karadâk, Kütülamâre ve Müntefek nâibliklerinde bulunduktan sonra Kerbelâ sancağı nâibi oldu. İdarî ve ilmî çalışmalarındaki başarıları sebebiyle kendisine İzmir pâyesi verildi (1886). Kerbelâ'daki görevinde süresini tamamlayınca Dersim sancağı nâibliğine getirildi (1888). Bir yıl sonra Urfa nâibliğine tayin edildi ve burada üç ay kadar mutasarrıf vekilliği de yaptı. Bu vazifedeyken kendisine Kudüs pâyesi verildi. 1891'de Kastamonu merkez nâibi oldu. Burada ayrıca yedi ay valiliğe vekâlet etti 1892'de Musul vilâyeti nâibliğine getirildi. 1896'da Musul'dan ayrılarak Meclis-i Maârif üyesi oldu (24 Ağustos 1897) ve aynı yıl bilâd-ı hamse pâyesini aldı. 1901'de Haremeyn-i muhteremeyn pâyesine yükseltildi. 1 Şubat 1906'da Edirne vilâyeti merkez nâibliğine tayin edildi. 1907'de emekli oldu. Bu tarihten sonraki hayatı hakkında bilgi yoktur.

Eserleri. Faal bir idareci olan Ahmed Fâiz Efendi, aynı zamanda İslâmî ilimlerin çeşitli dallarında Türkçe, Arapça ve Farsça eserler yazmıştır. Hakkında bilgi bulunabilen basılmış veya yazma halindeki eserleri şunlardır: 1. *Enfesü'l-fevâ'id fi'l-ke'lâm ve'l-a'akâ'id*. Dersim nâibliği sırasında kaleme aldığı *fevâ'id** türündeki bu Arapça eserde, başlıcaları kelâm, akaid ve fıkıh olmak üzere çeşitli İslâmî ilimlerle ilgili konular işlenmiştir. Ehl-i sünnet kavramını açıklayan bir bölümle başlayan eser 283 varaktır. Sonunda 284^a'dan 289^a'ya kadar devam eden bir ilâve kısımda müellif Hz. Hüseyin'e varan nesebi, doğum yeri ve tarihi, tahsili, eserleri, mansıpları ve rütbeleriyle ilgili bilgiler vermektedir. 1889 yılında tamamlanan eserin bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (AY, nr. 4783). 2. *Hayrül-eser fi'n-nuşûşil-vârideti fî hakkı âli seyyidi'l-beşer*. Muteber kitaplarda yer alan Ehl-i beyt, ashop ve Hz. Muhammed hakkındaki bilgilerden derlenmiş elli yedi varak hacminde bir eserdir. Önsözünde belirtildiğine göre, 1888 Ramazanı başlarında, gece gündüz çalışarak on iki günde tamamlanmıştır. Müellifin ta'lik hattıyla yazdığı bir nüsha İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (AY, nr. 4840). 3. *Kitâbü 'İkdi'l-le'âl fî mâ havâ ta'rîfâtîl-'ulûm ve yukra'ü 'alâ işney 'aşere*

minvâl. Gubârî ta'lik hatla yazılmış küçük bir risâledir. Ahmed Fâiz Efendi'nin sanatkâr yönünü de ortaya koyan eser, satranç usulüyle hazırlanmıştır. Sağdan sola ve yukarıdan aşağıya doğru okunduğunda kelâm, tefsir, hadis, rivayet usulü, fıkıh, ilm-i hikmet, mantık, meânî, bedî ve beyân gibi ilimlerin tarif edilip konularının açıklandığı görülmekte, sonunda ise aynı tarzda yazılmış Türkçe bir kaside yer almaktadır. Arapça olan kitabın kullanılışı önsözde Türkçe olarak açıklanmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in doğum yıldönümü gününe rastlayan 21 Eylül 1895'te tamamlanan eserin bulunabilen tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (AY, nr. 4691). 4. *Evzaḥu'l-beyân fî vücûbî itâ'ati's-sultân. Naşşu'l-Kur'ân fî vücûbî itâ'ati's-sultân* ismini de taşıyan bu Arapça eser (*Hediyetü'l-ârifin*, I, 193) saray tercümanlarından Abdülhamid Hamdi Baban tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek Sultan II. Abdülhamid'e sunulmuştur (İÜ Ktp., TY, nr. 9913). Arapça aslı elde mevcut olmayan bu tercümenin önsözünde müellif, görevli olarak bulunduğu yerlerdeki göçebe halkın "halife" veya "sultan" mefhumlarını bilmediğine şahit olduğunu, bundan dolayı halk arasında öldürme ve yağmalama hadiselerinin tabii görüldüğünü söylemekte, eserini buna engel olmak ve devlete itaat etmenin vâcip olduğunu cahil halka öğretmek maksadıyla kaleme aldığını belirtmektedir. Hacim itibarıyla küçük olmasına rağmen konunun işleniş yönünden dikkate değer bir eserdir. 5. *Cilâ'ü't-tarf fî 'ilmi's-şarf* (İstanbul 1300). Arapça bir dil bilgisi kitabıdır. 6. *Tuhfetü'l-ihvân fî şerhi Fethi'r-rahmân* (İstanbul 1300). İlm-i meâniden bahseden Türkçe bir eserdir. 7. *Hamidiyye* (İstanbul 1303). Arap gramerinden bahseden Türkçe bir kitaptır. 8. *Teshilât-ı Berzenciyye der Avâmîl-i Cedveliyye* (İstanbul 1303). Türkçe olan eser 'Avâmîl'in yeniden tertip edilmiş şeklidir. 9. *Hamidiyye fî ihtisârî's-sarf ve'n-nahv bi'l-lugati't-Türkiyye* (Kastamonu 1310). 10. *Ebhe'l-kalâ'id fî telhîşi Enfesü'l-fevâ'id* (Musul 1314). Çeşitli dinî meselelerden bahseden *Enfesü'l-fevâ'id* adlı eserinin Arapça bir hülâsasıdır.

Ahmed Fâiz Efendi *Enfesü'l-fevâ'id* adlı eserinin sonunda (vr. 288^a) yazdığı kitapların bir listesini vermektedir. Bunlardan hakkında ayrıca bilgi bulunamayanlar aşağıda gösterilmiştir. Müellif bu eserlerin adlarını, konularını ve kaleme alındıkları diller ile yazıldıkları yer ve

yılları şu şekilde belirtmiştir: *Ravzatü'l-ehzâr fî şerhi Gâyeti'l-ihtisâr* (fıkıh, Farsça, Süleymaniye 1277); *Hulâsatü'l-Akide fî şerhi Dürreti'l-feride* (akaid, Arapça, Süleymaniye 1278); *el-Bedrü'l-kâmil fî ihtisârî't-tasrif ve'l-avâmîl* (Arap grameri, Türkçe, İstanbul 1300); *es-Seyfû'l-meslûl fî'l-kat'i bi-necâti usûli'r-Resûl* (Arapça, Dersim 1306); *Zübdetü'l-âmâl fî tercemeti Nusûsi'l-âl* (Türkçe, Urfa 1307); *ed-Dürerü'l-manzûm fî izâhı me'stemele 'alâ seb'ati 'ulûm* (Arapça, İstanbul 1308); *Behcetü'l-bünÿân hâşiyetü Tuhfeti'l-ihvân* (Arapça, Kastamonu 1311).

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed Fâiz Efendi, *Enfesü'l-fevâ'id fî'l-ke-lâm ve'l-akâ'id*, İÜ Ktp., AY, nr. 4783, vr. 284^a-289^a; Mizancı Mehmed Murad, *Devri Hamidi Âsârı*, İstanbul 1308, s. 23-24; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 193; Karatay, *Arapça Basmalar*, I, 3, 127; Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, İstanbul 1980, I, 134-135.

MUSTAFA UZUN

AHMED FAKİH

Anadolu'da,
çoğu XIII. yüzyılda yaşamış
bazı mutasavvıf ve şairlerin taşıdıkları
ortak ad ve mahlas.

Anadolu'da Oğuz-Türkmen Türkçesi'nin ilk temsilcileri arasında adı geçen ve Konya'da yaşadığı bilinen Ahmed Fakih hakkındaki bilgiler genellikle Mevlevî ve Bektaşî kaynaklarına dayanmaktadır. Bunlar arasında Ahmed Eflâkî'nin *Menâkıbû'l-ârifin*'i, Muhyiddin'in *Hızırnâme*'si, Seyyid Hârûn-ı Velî *Menâkıbı ve Menâkıb-ı Hâce Fakih Ahmed Sultan* ile Hacı Bektaşî Velî ve Hacım Sultan'ın *Velâyetnâme*'leri zikredilebilir. Bu kaynaklara Kirdecî Ali'nin *Kitâb-ı Kesikbaş*'ı gibi edebî eserleri de dahil etmek mümkündür.

Kaynaklar dikkatli bir şekilde incele-nip değerlendirildiğinde, adı Hâce Ahmed Fakih ve Sultan Hâce Fakih şekillerinde geçen kişinin, a) Kutbü'd-din, Kutbü's-şark ve'l-garb, Kutbü'l-büdelâ, Seyyidü'l-meczûbîn, Kıdvetü'l-abdâl gibi farklı unvanlarla kaydedildiği; b) Konya'ya geldiği yerin Azerbaycan ve Horasan gibi değişik bölgeler olarak gösterildiği; c) Ölüm tarihi için 618 (1221) ve 650 (1252) gibi çeşitli yılların zikredildiği; d) Mezarlarının Tebriz'de Asbust (Esbust) köyü, Konya'da Akşehir ve Hoca Fakih yöresi gibi birbirinden uzak

yerlerde bulunduğu hususları dikkat çekmekte ve sonuçta en az beş ayrı kişinin bu adı taşımış olduğu ve bunların birbirine karıştırıldığı gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Mevcut bilgileri karşılaştırarak Anadolu Selçukluları döneminde ve XIII. yüzyıl içerisinde Konya'da Ahmed Fakih adlı iki ayrı kişinin yaşamış olduğuna ilk defa Abdülbaki Gölpınarlı işaret etmiştir (*Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 88, not 102). Abdülbaki Gölpınarlı'dan on bir yıl sonra İbrahim Hakki Konyalı, daha önce bilinmeyen Ahmed Fakih adında bir ikinci kişinin ilk defa kendisi tarafından tanıtılmakta olduğu iddiası ile konuyu yeniden işlemiştir ki, Konyalı'nın ortaya çıkardığı ikinci şahsiyet "Arap / Esvedî" Fakih Ahmed'dir (*Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, s. 395-396, 1095). İ. H. Konyalı'dan on yıl sonra ise Turhan Genceî Arap Ahmed Fakih'in de dışında bir başka kişi daha ortaya çıkarmış ve bu Azerbaycan asıllı Ahmed Fakih'e ve diğerine isnat edilen eserler üzerinde durmuştur (*Studi Preottomani e Ottomani, Atti del Convegno di Napoli*, s. 101-104; Emine Gürsoy-Naskali tarafından Türkçe tercümesi: *TK*, XXV/286, s. 74-77).

Kişilikleri birbirine karıştırılmış olan farklı Ahmed Fakih'ler, yukarıda zikredilen çalışmalar ve mevcut diğer bilgilerin yardımıyla şu şekilde tesbit edilebilirler:

Birinci Ahmed Fakih. Azerbaycanlıdır (?). Muhtemelen Tebriz'in Asbust köyündendir. Anadolu'da ahî teşkilâtının kurucusu Kırşehirli Ahî Evran Şeyh Nasîrüddin Mahmud el-Hüyî'nin şeyhi ve kayınpederi olan Şeyh Evhadüddin Hâmid b. Ebû'l-Fahr el-Kirmânî'nin mürididir. Şeyh Kirmânî'nin Konya'yı ziyareti sırasında 602'de (1206) Anadolu'ya gelmiş olmalıdır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve babası Bahâeddin Veled'in Konya'ya yerleşmelerinden yedi sekiz yıl kadar önce 1221 yılında ölmüştür. Hâfız Hüseyin Kerbelâî, *Ravzatü'l-cinân* ve *cennetü'l-cenân* adlı eserinde Şeyh Kirmânî'nin müridlerinden olan Fakih Ahmed-i Asbustî adlı bir kişiden bahseder (II, s. 48-49, 388; Turhan Genceî, *a.g.e.*, s. 103). Bu kişinin, mezarının Tebriz yakınlarındaki Asbust köyünde bulunması sebebiyle, 618'de (1221) Konya'da ölen ve oraya defnedilen Ahmed Fakih'ten ayrı olması gerekir. Ancak Asbust'taki mezarın bir makam olması ihtimali düşünülürse, Asbustî nisbeli Ahmed Fakih'in Konya'da gömülü Ahmed Fakih'le